

TRANSMISSIÓ I ESTANDARDITZACIÓ EN LA SOCIETAT DEL CONEIXEMENT

L'home s'aguanta en una esquerra, en l'interval entre el passat revoltat i l'esdevenidor inimaginable. Només pot aguantar-s'hi en la mesura que pensa, trencant d'aquesta faisó, per la seva resistència a les forces del passat finit i el futur infinit, el flux del temps indiferent.

Hannah ARENDT, *La crise de la culture*.

Si la realitat és inconcebible, llavors és necessari forjar conceptes inconcebibles. HEGEL, *Filosofia de Jena*.

Al diàleg *El convidat*¹ Plató, mitjançant Sòcrates, formula la següent pregunta: quin sentiment hauria d'orientar per sempre les accions dels qui volen viure honestament? La resposta és: la vergonya dels actes deshonestos i l'ambició de glòria. Sense un cert avergonyiment no seria possible pensar la ciutat, però tampoc la grandesa de les obres d'un sol ciutadà.

Amb aquest interrogant i la reflexió que s'hi obre, Sòcrates ens parla d'una forma de coratge. Però sobretot assenyala que un bon ciutadà ha de conèixer la vergonya per assolir el coratge, és a dir, ha de captar-se, en un cert sentit, davant la possibilitat de la glòria i el reconeixement.

Resulta paradoxal que una idea bàsica del pensament clàssic com la del coratge (tan allunyada i oblidada per la modernitat actual) plantegi amb intensa precisió l'afer que tenim entre mans, avui, "filosòficament" parlant.

Hem perdut alguna cosa en el camí de la constitució de l'actual experiència col·lectiva. Alguns sociòlegs en diuen "desmodernització" (Touraine, 1997); d'altres, utilitzant el terme marxista de la incipient societat industrial "la nova qüestió social" (Rosanvallon, 1988). Uns i altres plantegen que s'ha obert una bretxa en la manera d'entendre i de fer

1. *El convidat*, 178, d.

possible el vincle entre les persones i, per tant una dificultat particular en orientar el plantejament de la pregunta: com viure amb els altres? afer que a la vegada ens remet a la qüestió “com viure?” (Leclair, 1987, p. 45)

Segons Touraine, podríem preguntar-nos: en què consisteix l'experiència central de la nostra època? Quina seria la funció, amb relació a aquesta experiència, dels fenòmens de transmissió? En quina mesura redefinir la transmissió suposaria substituir les formes contemporànies de relació amb el saber?

La crisi de la sociologia i el reclam del subjecte

L'any 1988, Pierre Rosanvallon publica *La nouvelle question sociale. Répenser l'état providence*, on planteja que les dificultats de l'estat del benestar han esdevingut, a partir de la dècada dels noranta, una crisi de tipus filosòfic. L'any 1997, Alain Touraine publica *Pourrons-nous vivre ensemble? Égaux et différents*, on defineix el retard (i també la incompetència) de les idees per a comprendre una època les pràctiques socials de la qual ja no responen a les categories clàssiques de pensament i d'acció.

Resulta sorprenent que dos sociòlegs rellevants de l'escola francesa, com Rosanvallon i Touraine, facin referència a “la crisi de la sociologia” justament quan intenten entendre de què es tracta a la nostra època. Cal pensar la societat altrament. Estem desfasats en persistir en l'ús de categories tradicionals com, per exemple, la idea de la unitat de la raó (el que Touraine anomena “la concepció il·luminista de la modernitat”).² Rosanvallon es referirà, en canvi, a la “revolució cognitiva”,³ i Touraine al “reclam del subjecte”,⁴ com a possibles orientacions pel canvi conceptual en la comprensió del vincle social actual. La transmissió cultural esdevé en aquest cas un dels dels temes centrals per entendre el dilema al qual fer front.

2. “Cal destruir una representació de la societat i de la història que col·loqui per damunt de tot la idea d'una societat racional, animada per éssers raonables i alliberada d'una diversitat cultural vinculada al manteniment de les tradicions, de les creences i de les formes d'organització locals i particulars”. TOURAINE, Alain: *Pourrons-nous vivre ensemble? Égaux et différents*. París: Fayard, 1997, p. 49. La traducció és meua.

3. “Per copsar el fet social, cal acomiadar-nos actualment de l'home estàndard de Quételet i del «fet sociològic» de Durkheim i donar de bell nou a les dades un valor individual. Si no ho fem la societat pot a vegades aparèixer com quelcom incomprensible. La redefinició de l'estat del benestar passa també per aquesta revolució cognitiva.” ROSANVALLON, P.: *La nouvelle question sociale. Répenser l'état providence*. París: Du Seuil, 1988, p. 211. La traducció és meua.

4. “(...) és obligatori revisar les nocions que hem utilitzat constantment des de fa dos segles: classes i moviments socials, nació, democràcia, Estat, identitat o educació.” TOURAINE: *Pourrons-nous*, p. 70.

Touraine caracteritza aquest dilema situant la desmodernització en una ruptura entre el món instrumental i el món simbòlic, la tècnica i els valors, l'àmbit econòmic, el polític i el cultural. El més important d'aquest trencament no és pas la seva naturalesa general, sino que el fet que travessi la nostra experiència particular. Davant la desafecció social de la cultura de massa què podem fer? Recuperar de manera nostàlgica la vida comunitària en les identitats fragmentades? Deixar que el mercat internacional globalitzat mantingui les regles de la raó instrumental, i llavors viure amb les petites satisfaccions dels nostres espais privats? Ens veurem obligats a escollir entre nosaltres, el que som per la nostra història, i les nostres "produccions"?

Davant d'aquest dilema, Touraine comenta críticament algunes alternatives possibles com per exemple la nostàlgia del que hem perdut —la ciutadania, la llei, la coherència entre la qüestió pública i la qüestió privada, la fugida cap endavant— l'alliberament definitiu, la postmodernitat, l'acceptació de la deriva de l'àmbit polític i la fi de la història; la resposta anglesa vers una democràcia procedimental, que protegeixi la coexistència.

Per a Touraine, aquestes respostes són febles perquè es basen en el que justament no té solució social o institucional: la dissociació entre els móns econòmic i cultural i llur conseqüència més directa, l'afebliment absolut de tota mediació social i política.

La proposta del text de Touraine consisteix a apel·lar al subjecte com el punt de partença fonamental, quelcom que sigui al mateix temps "una força de reintegració de l'economia i de la cultura, i una força d'oposició al poder dels estrategues" (op. cit., p. 27). El subjecte és per a Touraine "l'únic lloc des d'on pot tenir lloc la combinació de la instrumentalitat i la identitat, l'àmbit tècnic i el simbòlic" (op. cit., p. 27). El subjecte és un projecte de vida, "el desig de cadascú que la seva existència no quedi reduïda a una experiència calidoscòpica, a un conjunt discontinu de respostes als estímuls de l'entorn social" (op. cit., p. 28). El subjecte es constitueix des del desig de resistència —Touraine parla fins i tot de "dissidència"— al desmembrament d'un mateix i a la invasió dels aparells de la globalització econòmica així com també a la pressió de les dictadures comunitàries. El subjecte és un principi emplaçat entre el ciutadà —vinculat a la comunitat— i l'individu —vinculat al mercat. Seria el més particular del punt d'articulació i d'integració entre ambdós. Una curiosa idea sociològica de subjecte...

En els primers capítols del llibre, Touraine desenvolupa una anàlisi exhaustiva dels conceptes de desmodernització, dessocialització i desinstitucionalització, així com una descripció del concepte de subjecte, la seva constitució des dels processos de “desidentificació” i les seves diferències amb el concepte d’individu. Pel seu interès en la temàtica que estudiem, comentarem breument la relació entre “el reclam del subjecte” i “l’escola del subjecte” a què fa especial referència Touraine. En el context de la tan recurrent i necessària reconfiguració de termes i de categories, l’educació en la seva funció transmissora ocupa un lloc clau en les tesis d’aquest autor. Potser aquest afer de “el reclam del subjecte” pugui servir com a camp i punt de partença pel tema de l’estandardització.

En el capítol VIII, titulat “L’escola del subjecte”,⁵ Touraine critica la concepció sociocèntrica de l’educació, basada en la idea de la formació de ciutadans o treballadors —inclosa la funció reproductora tan ben explicada a la dècada dels anys setanta per l’escola de Bourdieu. La crítica ve precedida per la constatació de la manca de reflexions conceptuals serioses sobre el món educatiu i la seva funció en una societat que ja no creu en el progrés (però sí en el canvi accelerat). Una educació en un món de pèrdues simbòliques que, tanmateix, s’inspira en l’esperit i l’organització perfecta dels programes educatius.⁶ Touraine assenyala, amb encert, que l’educació, en la seva funció transmissora, depassa la reducció de l’individu a les funcions socials que suposadament se li demana assumir.

En el moment actual, el que està en joc no és solament la socialització. Llavors de què es tracta? De reflexionar sobre quin tipus d’educació-transmissió pot contribuir a resoldre els efectes de la desmodernització en la qual ens trobem inmersos i de reforçar les possibilitats dels individus de convertir-se en subjectes que orientin la seva pròpia existència (op. cit., p. 326). Per a això, Touraine fa algunes propostes: 1) passar d’una educació universalista de l’oferta a

5. TOURAINE: Pourrons-nous, pp. 325-351.

6. “Encara que aparegui com una necessitat evident i sigui d’altra banda un dels temes preferits dels responsables polítics, està encara ben poc elaborada» TOURAINE: Pourrons-nous, p. 325. La poca atenció que la nostra època atorga a l’educació com quelcom en què pensar és un símptoma més de la dispersió intel·lectual que caracteritza la dinàmica social i cultural del nostre temps. El desenvolupament de l’escola paral·lela i la influència de la cultura de massa en infants, joves i adolescents ha creat una mena de culpabilitat en el sistema escolar, que s’ha vist desbordat pels esdeveniments externs i per la pressió de l’administració educativa, generant a l’escola mateix —com ha succeït en la família— un replegament en si mateixa, del cantó de l’autodefensa i la reactivitat més que no pas del cantó de la reflexió.” La traducció és meva.

una educació que consideri la dimensió particular per cada educand; 2) passar d'una educació homogeneïtzadora a una educació basada en el que, seguint Edgar Morin, Touraine anomena "la dimensió dialògica de la cultura contemporània", és a dir, en el reconeixement de l'altre com el fonament de tota comunicació possible i parcial; 3) compensar la desigualtat contextualitzant altrament el que, en determinades circumstàncies històriques i socials, sabem i transmetem. Seria el revers de la idea globalitzadora "d'igualtat". La síntesi d'aquests tres principis de l'escola del subjecte consistiria en proporcionar a l'educand la capacitat de "comptar amb si mateix".⁷ En el procés de constitució del subjecte, funció de l'escola com a principal institució educativa —però que podríem pensar per a qualsevulla altra modalitat de transmissió—, seria fonamental proporcionar a l'alumne la capacitat de poder parlar, en paraules de Lluís Duch la capacitat "d'emparaular-se", és a dir, d'adquirir el llenguatge oral i escrit com a principi de comprensió de l'altre i com a condició de la vida en comú.

Per a Touraine, llenguatge també vol dir la capacitat d'entendre —i de desxifrar— missatges molt diversos en suports diferenciats (com per exemple el cinema o la televisió), de comprendre el que s'esdevé en cada modalitat comunicativa particular. No es tracta únicament de "ser crític" sinó "d'entrar en el que es transmet" en l'ús d'un llenguatge particular. Els alumnes han d'aprendre a l'escola a desxifrar tots els "llenguatges socials" (l'urbanisme, la pràctica administrativa, la recerca científica i la tecnologia...)⁸.

El sentit d'una escola del subjecte rau en l'esforç d'unir identitat i instrumentalitat en una concepció integradora. Al final del capítol dedicat a l'escola del subjecte Touraine recupera, paradoxalment, un dels conceptes de la tradició "clàssica" de la transmissió en educació: la noció de *bildung* com a font de creació cultural. Precisament la idea d'una comprensió més elaborada de l'herència i el context cultural distingeix el procés de subjectivació del mer consumisme individualista. L'única manera d'evitar l'oposició —o la confrontació— entre l'àmbit econòmic i el cultural seria desenvolupar, des de la funció transmissora de l'educació, una nova proposta d'assaig de

7. "(...) donar-se el temps i l'espai necessaris per recuperar el control de la seva existència, reflexionar sobre l'experiència del passat, preparar les eleccions del futur" TOURAINE: *Pourrons-nous*, p. 336. La traducció és meua. Touraine no planteja que l'escola respongui a les necessitats de la societat, sinó a la demanda de cada alumne en particular. El mateix podríem imaginar per la relació educativa en llurs diverses modalitats.

8. TOURAINE: *Pourrons-nous*, p. 342.

l'àmbit de la transmissió. En els darrers paràgrafs, Touraine apel·la a la capacitat creativa i la necessària recuperació de la iniciativa dels educadors en l'empresa de fundar de bell nou l'educació.

Resulta pel cap baix interessant que la mateixa disciplina sociològica assenyali, com fa l'autor de qui parlem a l'epíleg titulat "Ètica i política", que el procés de reconceptualització de la nostra època només pugui fer-se, en el sentit intel·lectual, des de la filosofia política o la filosofia moral. Sembla com si Rosanvallon i Touraine invalidessin, en llurs anàlisis sobre la individualització del teixit social i la dessocialització, no únicament les categories clàssiques i la metodologia de la sociologia com a camp de saber, sino també llur manera de pensar "allò real" de l'àmbit social: l'inabastable, l'impossible d'elaborar del tot. Aquests autors apunten a la insuficiència de la sociologia per a entendre el fenomen de les pràctiques socials a la nostra època. És com si diguessin que a la nostra època no hi ha societat. La societat del coneixement no és una societat? No ho seria des del que tradicionalment hem anomenat societat o "social". Llavors des d'on? Des d'una altra perspectiva. La sociologia s'ha esgotat. Altres discursos, com el filosòfic, ocupen el lloc de la intel·lecció de la qüestió social i, per tant, la tasca de pensar-hi. Tal vegada fóra bo reprendre una funció diferent de l'acte de pensar, tal vegada caldria "localitzar" un "altre acte de pensar"...

Potser la filosofia de l'educació pugui, encara que parcialment, constituir-se com aquest "altre" discurs que necessitem i potser pugui, d'aquesta manera, contribuir a pensar amb altres paràmetres conceptuals el fet de la transmissió —l'inconcebible?— a l'època actual.

El fenomen de l'estandardització del saber i els seus efectes

El reclam del subjecte en Touraine és suggerent per entendre alguns dels fenòmens que afecten l'educació. Es tracta d'una proposta original, pel rebuig que expressa al retorn nostàlgic de la vida comunitària—, i provocadora —per la reivindicació que reclama per la subjectivitat i el rebuig de la dimensió sociocèntrica.

Els plantejaments de Rosanvallon i de Touraine són força útils per emplaçar l'experiència central de l'època actual: serveixen, en certa manera, com una "localització" de les qüestions principals. Però no n'hi ha prou. Ens cal introduir el discurs filosòfic sobre l'educació amb el propòsit d'obrir un camp divers que faci possible pensar l'experiència de l'època actual des de l'experiència de la transmissió.

Una experiència que faci de signe del temps: un camp per a pensar el que s'esdevé.

Partint del reclam del subjecte i el fenomen de la desmodernització des de Touraine, recuperarem un supòsit clàssic en la filosofia de la cultura, que adquireix una nova significació en el context actual de l'anomenada "societat del coneixement".

Obrir el camp per pensar l'experiència central de l'època actual des de l'experiència de la transmissió suposa explicar què és i quin és el lloc que ocupa l'estandardització del saber. Suposa introduir el problema de les formes de relació amb el saber com el que determina l'accés a la cultura en l'àmbit social.

Què significa l'homogeneïtzació en l'accés a la cultura?

L'estandardització del saber és una condició contemporània de la nostra època, una de les primeres elaboracions de la qual devem a Adorno i Horkheimer en el seu text "Dialèctica de la Il·lustració" publicat per primera vegada l'any 1944. Aquest és un text escrit en una "hora de trànsit" que planteja les dificultats de no tenir present la dialèctica per entendre la Il·lustració com una manera de servir-se de l'enteniment sense la guia de l'altre.⁹ Particularment cal rellegir els capítols "Juliette, o Il·lustració i moral" i "La indústria cultural. Il·lustració com a engany de masses" on, a més de definir l'estandardització, els autors ens adverteixen dels seus riscos. Riscos dels quals, bonament en part, som testimonis actualment.

El procés d'estandardització del saber està relacionat amb el que Adorno i Horkheimer anomenen "l'esquematisme de l'enteniment pur", que garanteix l'homogeneïtat d'allò que és particular i d'allò que és l'universal. Aquest esquematisme és "la intel·lectualitat en la percepció" que assegura la tendència al sistema ("conèixer és subsumir sota principis", op. cit., p. 130), tendència a la qual respon conscientment la ciència. Podríem dir que l'homogeneïtzació és, per tant, i des de la definició de coneixement que proposa Kant, un requisit d'aquest mateix coneixement particularment assumit pel discurs científic.

9. Resulta especialment significatiu el principi del capítol dedicat a Il·lustració i moral: "La Il·lustració és, en paraules de Kant, «la sortida de l'home de la seva autoculpable minoria d'edat. La minoria d'edat significa la incapacitat de servir-se de l'enteniment sense la guia d'un altre». Això significa que, en virtut de la pròpia coherència, reuneix i combina en un sistema els coneixements particulars" (op. cit., p. 29). Servir-se de l'enteniment suposa reunir i combinar el que és particular amb el que és general. Les contradiccions del concepte de raó sorgeixen precisament d'aquestes reunions i combinacions: amb relació a quines coses es reuneixen i es combinen. Ve't aquí la dialèctica de la Il·lustració.

Tanmateix, les dificultats apareixen quan intentem relacionar aquesta condició amb les de l'acció, i d'una acció emmarcada en la pràctica social.¹⁰ Se'ns plantegen aleshores algunes contradiccions del concepte de raó, que s'articulen amb l'harmonització del pensament del sistema i de la intuïció.¹¹

Més enllà de la reflexió sobre les ambigüitats de Kant quan descriu les relacions del jo transcendental i el jo empíric, Adorno i Horkheimer acusen específicament la il·lustració occidental d'encobrir, per darrere d'una aparent claredat dels judicis, les contradiccions reals de "subjectes portadors d'una sola i única raó" (op. cit., p. 131). D'una banda, la raó representa el que és universal, el mateix per a tothom ("la idea de la veritable universalitat, la utopia", op. cit., p. 131); d'una altra banda, la raó és la manipulació d'allò que és idèntic, objectivant-lo i convertint-lo de "material sensible a material de domini".

Hi ha un esquematisme extern (que no és intrínsec a la raó com a "intel·lectualitat de la percepció"), que unifica el que és universal i el que és particular "fent-ho coincidir". Adorno i Horkheimer assenyalen per l'època actual: "la veritable naturalesa de l'esquematisme com a interès de la societat industrial" (al nostre temps hauríem de dir "postindustrial" o "digital").

Què vol dir "la veritable naturalesa de l'esquematisme"?

Que la concordança entre la dimensió d'universal i la dimensió de particular ja estava preparada prèviament: "els sentits estan determinats per l'aparell conceptual fins i tot abans que tingui lloc la percepció". Es tracta d'una determinació del coneixement. Quan la raó "funciona segons els fins com una mera ciència sistemàtica, aplanada juntament amb les diferències l'idèntic interès comú".¹² L'aplanament seria la conseqüència directa de la raó que prescindeix de la seva pròpia determinació. En la mesura que la raó abandona la seva pròpia utopia oculta, queda determinada pel discurs de la ciència "que no té consciència de si; és un instrument" (op. cit., p. 132). La Il·lustració de Kant identifica veritat amb sistema científic, i el sistema científic no s'autocomprèn.¹³ Adorno i Horkheimer

10. "El sistema s'ha de mantenir en harmonia amb la natura; com que els fets són pronosticats des del sistema, els fets han de confirmar-lo. Però els fets pertanyen a la praxi; indiquen en tot lloc el contacte del subjecte individual amb la natura com a objecte social: experimentar és sempre una actuació i un patiment reals." *Ibíd.*, pp. 130-131.

11. *Ibíd.*, p. 131.

12. *Ibíd.*, p. 132.

13. "El concepte d'autocomprensió de la ciència contradueix el mateix concepte de ciència." *Ibíd.*, p. 132.

consideren que Kant és un filòsof dogmàtic i "superat" pel que fa a definir la Il·lustració: "amb la confirmació del sistema científic com a figura de la veritat, realitzada per Kant com a resultat, el pensament segella la seva pròpia nul·litat, ja que la ciència és exercitació tècnica, tan allunyada de la reflexió sobre els seus propis fins com altres tipus de treball sota la pressió del sistema" (op. cit., p. 133). El paper que juguen les doctrines morals de la Il·lustració mostra de quina manera, quan l'interès falla, en lloc de substituir-lo per la utopia, ens remet a un altre interès. I apareix en aquest punt la "propaganda". L'ideal de la Il·lustració allunyada de la passió (el poder, l'odi...) ¹⁴ de la cosa individual és la resposta perfecta al retorn de les passions més terribles —"l'horror davant la recaiguda en la barbàrie". ¹⁵ Quan la raó no considera una oculta possibilitat de desraó, quan considera la conciliació amb el poder, l'ordre totalitari obté el camp suficient per a desenvolupar-se. ¹⁶ "Mentre es prescindeix de la qüestió sobre qui posa en pràctica la raó, aquesta no té més afinitat amb la violència que la mediació; segons la situació de l'individu i dels grups fa aparèixer com un fet la pau o la guerra, la tolerància o la repressió. Quan es desemmascaren finalitats objectives com a poder de la natura per damunt de l'esperit, se'n menysté la legislació autònoma i queda, en la seva formalitat, a disposició de qualsevol interès natural. El pensament es converteix completament en un òrgan; es reintegra a la natura." ¹⁷ La raó "neutral respecte dels fins" és la raó de la planificació: "El que Kant fonamentà transcendentament: l'afinitat entre coneixement i planificació." ¹⁸ No serà aquesta afinitat la que ressona en la connotació semàntica de coneixement implícit en l'expressió "societat del coneixement"? La societat del coneixement és la "societat de l'organització del sistema". En aquest context, la transmissió és pensada i realitzada en aquests termes. És aquest el fenomen precís que, des de la sociologia, descriu Touraine quan parla de la dessocialització de la cultura de massa.

El més significatiu de l'anàlisi d'Adorno i Horkheimer és la idea de les contradiccions de la raó que prescindeix de qui la realitza,

14. La referència a l'Ètica de Spinoza, que defineix les passions, segons la Il·lustració, com si "fossin qüestió de línies, superfícies o cossos" ens sembla molt interessant per entendre el punt de vista dels autors sobre les contradiccions de la Il·lustració kantiana.

15. *Ibid.*, p. 133.

16. "En contra de l'imperatiu categòric i (...) tracta els homes com a coses, com a centres de tipus de comportament." *Ibid.*, p. 133.

17. *Ibid.*, p. 135.

18. *Ibid.*, p. 135.